

Drugowojenna fabryka łożysk Kugelfischer w Kamiennej Górze – lokalizacja zakładów Werk I i II

Chóć mogłoby się wydawać, że historia firmy Kugelfischer w Kamiennej Górze została już dobrze poznana, to wciąż pozostają w niej istotne luki. W tym artykule będę chciał wypełnić jedną z nich i spróbuję poszukać odpowiedzi na dość oczywiste pytanie: gdzie dokładnie znajdowały się kamiennogórskie fabryki tego przedsiębiorstwa?

Zanim jednak przejdziemy do szczegółów, warto pokrótce wyjaśnić, czym zajmowała się ta firma i co skłoniło Niemców do przeniesienia jej produkcji do Kamiennej Góry. Kugelfischer był jednym z wiodących niemieckich producentów łożysk kulkowych. Siedziba przedsiębiorstwa mieściła się w Schweinfurcie, mieście będącym prawdziwym zagłębiem tej branży. Sama nazwa firmy powstała z połączenia nazwiska jej założyciela, Friedricha Fischera, oraz niemieckiego słowa oznaczającego łożysko kulkowe (Kugellager). W czasie wojny dostępność tych elementów stała się krytyczna, gdyż produkcja każdego samolotu czy czołgu była bez nich niemalże niemożliwa. Fakt ten, w połączeniu ze znaczącą koncentracją produkcji łożysk w jednym mieście, nie umknął uwadze zarówno aliantom, jak i Niemcom. Kiedy amerykańskie samoloty zaczęły zrzucać bomby na Schweinfurt, tamtejsze fabryki były już przenoszone poza zasięg bombowców.

W takich właśnie okolicznościach do leżącej na Dolnym Śląsku Kamiennej Góry, noszącej wówczas jeszcze nazwę Landeshut, relokowano firmę Kugelfischer, która dla kamuflażu funkcjonowała tu pod fałszywą nazwą „Eugen Mittler & Co.”¹. Oddano jej do dyspozycji dwie olbrzymie hale zakładów włókienniczych, trzecią zaś, zdemontowaną we Francji i przywiezioną tu w częściach, wznoszono już w czasie wojny. Produkcja odbywała się więc w trzech fabrykach, które roboczo nazywano Werk I, Werk II i Werk III.

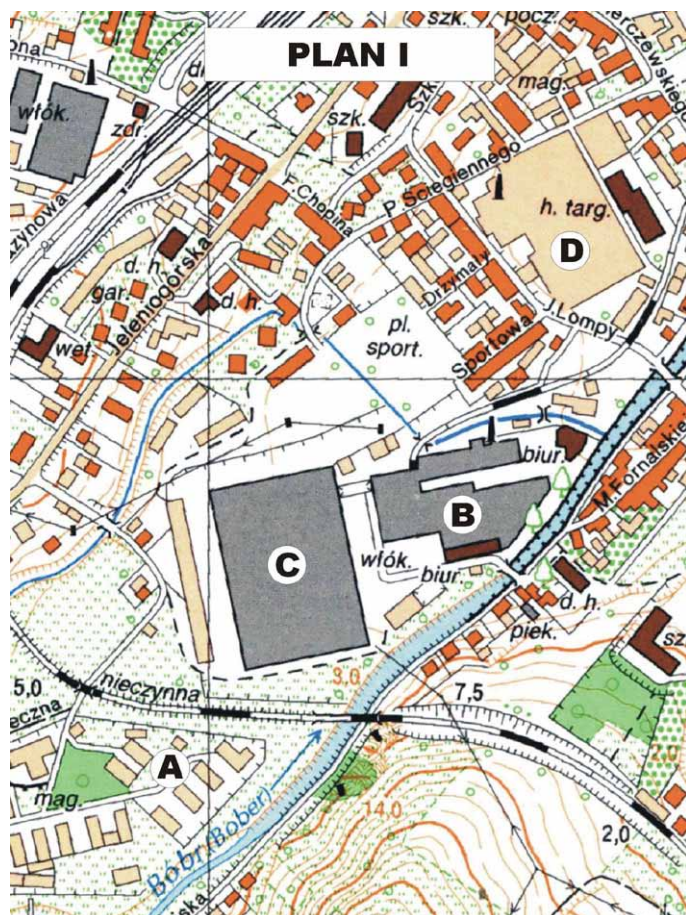
Kiedy w ostatnich miesiącach wojny Armia Czerwona była już niepokojąco blisko, Niemcy rękami więźniów obozów i robotników przymusowych załadowali na wagony wyposażenie fabryk. Razem z surowcami i półproduktami wywieziono je na powrót do Schweinfurtu, gdzie jeszcze kontynuowano produkcję. W Kamiennej Górze pozostały zaś niemal puste fabryki, w których po wojnie na powrót wznowiono produkcję włókienniczą. Wyjątkiem była nie do końca zmontowana hala Werku III, którą szybko aż do fundamentów rozebrały trofiejne brygady i jako mienie zdobywcze ekspediowały pociągami w głąb Związku Radzieckiego.

Pozostały też wspomnienia po firmie Kugelfischer, przy czym te obecne były głównie w relacjach robotników przymusowych, jeńców wojennych i więźniów kamiennogórskiej filii obozu koncentracyjnego. Szczególnie drastyczne są opisy tych ostatnich, którzy byli tu zmuszani przez esesmanów do niewolniczej pracy przy produkcji łożysk, a wielu z nich zakatowano w tych halach na śmierć.

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci powstało wiele opracowań wspominających kamiennogórską fabrykę Kugelfischer. Niekiedy znajdziemy tam zaledwie drobne wzmianki, ale kilka książek poświęca tej tematyce cały rozdział. Jednak najciekawsze jest to, że żadne ze znanych mi opracowań nie wskazuje w sposób poprawny lokalizacji wszystkich trzech zakładów produkcyjnych. Czas więc to zmienić.

Werk I

Do niedawna byłem przekonany, że lokalizacja Werku I jest mi znana. Z literatury wiadomo, że położony był on w bezpośrednim sąsiedztwie obozu AL Landeshut, rozdzielał je jedynie nasyp linii kolejowej. A właśnie w tym miejscu znajdowały się powojenne zabudowania „Wisły”, którą to nazwą określano

Fragment powojennej mapy Kamiennej Góry.
Źródło podkładu: geoportal.gov.pl

niegdyś tutejszy oddział Zakładów Przemysłu Lniarskiego „Len”. Dlatego też wydawało mi się, że Werk I mieścił się właśnie w późniejszych zakładach „Wisła”.

Jednak kiedy przeanalizujemy to dokładniej, sytuacja staje się nieco bardziej skomplikowana. Spójrzmy na ilustrujący ten tekst „plan I”. Literą A oznaczyłem tu lokalizację filii Gross-Rosen, którą od zabudowań fabrycznych oddzielała linia kolejowa. Na północny-wschód od niej widzimy dwa olbrzymie zabudowania fabryczne. Te oznaczone literą B to przedwojenna fabryka „Kramsta-Methner & Frahne”, to właśnie w niej mieścił się Werk I fabryki łożysk.

Jednak ta hala fabryczna została już rozebrana, dziś istnieje jedynie część zabudowań tego kompleksu. Natomiast fabryka oznaczona literą C to zabudowania wzniesione już po wojnie, wcześniej teren ten nie był zabudowany.

Łatwo tu popełnić błąd. Dla przykładu Dominik Alberski w swoim opisie AL Landeshut stwierdza: „Po wojnie zakłady – Werk I i II – powróciły do pełnienia swojej pierwotnej funkcji, czyli fabryki włókienniczej, gdzie produkowano różnego rodzaju wyroby z lnu. Po przemianach ustrojowych po 1989 roku nadal odbywa się tam produkcja lnu, a siedzibę w niej ma firma »Świat Lnu«”². Stwierdzenie to sugeruje, że zarówno Werk I, jak i Werk II to zabudowania dawnego „Lnu”, co zdecydowanie jest nieporozumieniem.

Werk II

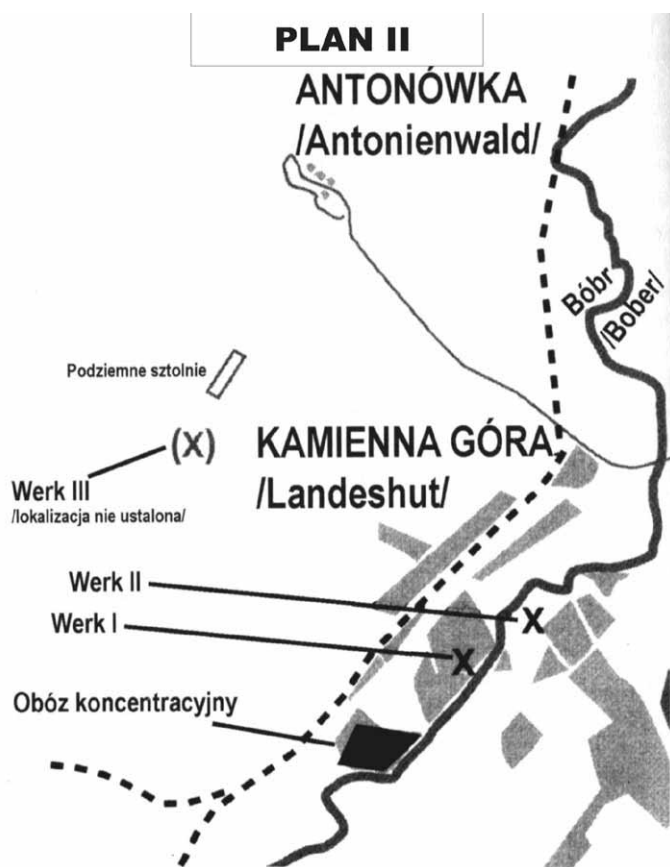
Jeden z byłych więźniów obozu w swoich wspomnieniach stwierdził, że „Werk I znajdował się w odległości 700 metrów od obozu (...) Werk II usytuowany bliżej centrum miasta w odległości około 1200 m od obozu”³. Nie są to odległości na mapie, lecz zapewne dystans, jaki pokonywano w drodze do pracy. Mimo to z relacji tej dowiadujemy się, że Werku II należy szukać bliżej zabudowań miasta, w odległości kilkuset metrów od Werku I.

Co ciekawe, we współczesnych publikacjach można natrafić na informacje dotyczące lokalizacji Werku II, jednak są one błędne. Nie zgodzę się np. z Romualdem Owczarkiem, który w jednej ze swoich książek stwierdza, że Werk II utworzono „w fabryce lniarskiej Leinag Leinenindustrie (dawniej J. Rinkel AG) przy ul. Fabrycznej 9”⁴. Moim zdaniem, w tamtych zakładach w czasie wojny funkcjonowały zakłady Arado⁵.

Nie zgodzę się też z miejscem wskazanym na planie (patrz ilustracja „plan II”) zamieszczonym w polskim przekładzie wspomnień włoskiego jeńca wojennego Leonarda Calossiego⁶. O ile lokalizację Werku I ukazano tu poprawnie, to Werk II umiejscowiono na wschodnim brzegu Bobru, tam gdzie niegdyś funkcjonowała „Przędzalnia Królewska”. Co ciekawe, był to jedynie kamiennogórski zakład włókienniczy, który przez całą wojnę kontynuował pierwotną produkcję w swoich zabudowaniach⁷.

Miejsce dawnego Werku I widziane z drugiego brzegu Bobru. Dawna hala fabryczna została rozebrana, pozostały jedynie przyległe do niej budynki. Współczesne zdjęcia: Marian Gabrowski

Plan ukazujący lokalizację trzech Werków firmy Kugelfischer. Źródło: L. Calossi, dz. cyt., s. 112.

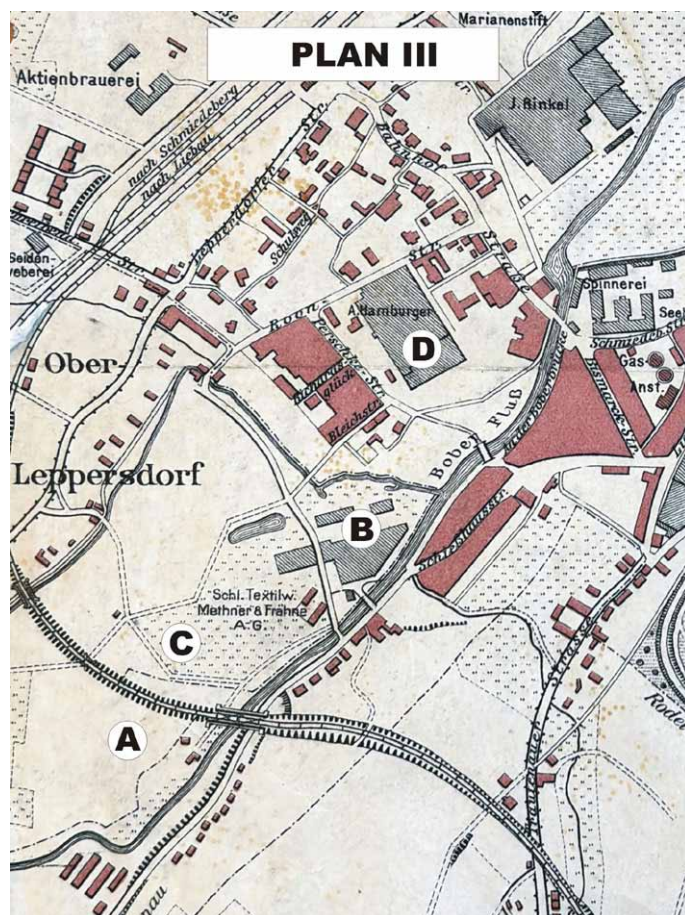
Natomiast Werk II znajdował się gdzie indziej. Na właściwą lokalizację natrafimy w kilku publikacjach, jednakże wymieniana tam niemiecka fabryka nie jest właściwie identyfikowana w terenie. Nawet w komentarzu do przywoływanych przed chwilą wspomnień Leonarda Calossiego stwierdzono, kilka stron przed wspomnianą już mapą, że Werk II umieszczono „we wcześniejszej »Mechanicznej Tkalni Landeshut«”⁸. Informację na temat lokalizacji tego zakładu (choć bez wskazania, że chodzi o Werk II) podają również autorzy książki „Tajemnice Kamiennej Góry i okolic. Ziemia kamiennogórska w czasie drugiej wojny światowej”. Zamieszczone tam tłumaczenie jest nieco niefortunne, gdyż autorzy stwierdzają, że fabrykę Kugelfischer umieszczono „w zakładach Kramsta, Methnera i Frahne i zakładach mechanicznych należących wcześniej do Alberta Hamburgera”⁹. Drobną niezręczność przekładu wynika zapewne ze specyficznego zapisu we wskazanym przez nich niemieckojęzycznym źródle, gdzie przywołano wypowiedź Otto Fiebrantza. Ja przetłumaczyłbym ją tak: „przeniesione do powiatu kamiennogórskiego zakłady zbrojeniowe najpierw umieszczono głównie w budynkach dużych przedsiębiorstw włókienniczych w Kamiennej Górze: Kugelfischer u Kramsty, Methnera i Frahnego oraz w »mechanicznej« (niegdyś Albert Hamburger)”¹⁰. W relacji tej pojawia się „mechaniczna”, było to używane zwyczajowo przez ówczesnych mieszkańców miasta skrótowe określenie odnoszące się do firmy „Mechanischen Weberei AG”, a tak właśnie nazwano zlokalizowaną w centrum miasta fabrykę „Albert Hamburger AG”, gdy po dojściu nazistów do władzy odebrano ją żydowskiemu właścicielowi¹¹.

Podsumujmy tę analizę: Werk II znajdował się w dawnej fabryce Alberta Hamburgera przy Roonstraße, czyli przy dzisiejszej ul. Piotra Ściegiennego. Na ilustracji podpisanej jako „plan III” budynek ten opisałem literą D. Teren przyszłego obozu oznaczyłem tu literą A, natomiast Werk I literą B. W miejscu późniejszego zakładu Iniańskiego „Wisła”, oznaczonym literą C, widzimy tu jeszcze łąki.

Po wojnie w dawnej fabryce Alberta Hamburgera przy ul. Piotra Ściegiennego miały swoją siedzibę Dolnośląskie Zakłady Przemysłu Jedwabniczego, potem Tkalnia Jedwabiu „Floreta”, jeszcze później była tu hala targowa. Dziś połowa tych zabudowań nie istnieje, reszta chyli się ku upadkowi. Wyjątkiem jest jedynie odnowiona część leżąca bezpośrednio przy ulicy.

Fragment zabudowań fabrycznych przy ul. Ściegiennego, w których w czasie wojny umieszczono Werk II fabryki Kugelfischer

Fragment archiwalnego planu Kamiennej Góry z zaznaczoną lokalizacją zabudowań fabrycznych i późniejszego obozu

Pozostaje jeszcze Werk III, jedyny kamiennogórski zakład firmy Kugelfischer, którego dokładnej lokalizacji nie podaje jak dotąd żadne ze znanych mi opracowań. Jednak to zagadnienie postaram się rozwinąć w osobnym artykule.

Marian Gabrowski

Przypisy

- 1 Bundesarchiv, sygn. R 3/2006, k. 677.
- 2 D. Alberski, *Arbeitslager Landeshut (Kamienna Góra) – filia KL Gross-Rosen 1944-1945*, Wałbrzych 2024, s. 95.
- 3 Z. Rałł, *Filia obozu Gross-Rosen w Landeshut*, [w:] „Przeżyliśmy Gross-Rosen”, tom 2, zeszyt 1, Warszawa 1982, s. 15-16.
- 4 R. Owczarek, *Zapomniane fabryki zbrojeniowe Hitlera*, Kraków 2015, s. 179.
- 5 M. Gabrowski, *Drugowojenna fabryka części lotniczych Arado w Kamiennej Górze*, [w:] „Na Szlaku”, nr 4/2026, s. 8-13.
- 6 L. Calossi, *Byłem jeńcem wojennym w Landeshut – Kamiennej Górze*, Wałbrzych 2005, s. 112.
- 7 E. Kunick, *Die letzten zwei Jahrzehnte der deutschen Stadt Landeshut*, [w:] „Schlesischer Gebirgsbote”, nr 4/1967, s. 57.
- 8 L. Calossi, dz. cyt., s. 97.
- 9 R. Primke, M. Szczerepa, W. Szczerepa, *Tajemnice Kamiennej Góry i okolic. Ziemia kamiennogórska w czasie drugiej wojny światowej*, Jelenia Góra 2012, s. 17.
- 10 R. Becker, *Niederschlesien 1945. Die Flucht – Die Besetzung*, Bad Nauheim 1965, s. 349.
- 11 G. Richter, *Sorgen um Landeshuts Industrie. Landeshut einmal mit führend im Welt-Leinenhandel*, [w:] „Schlesischen Gebirgsbote”, nr 2/1954, s. 4.